

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

УДК 991.9:502

Любомир ЦАРИК

ПРИРОДНІ НАЦІОНАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ЛАНДШАФТНІ ПАРКИ В СИСТЕМІ ПРИРОДООХОРОННОГО ТА ТУРИСТСЬКО- РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСІВ ТЕРНОПІЛЛЯ

Категорія “національний парк” є однією із найдавніших в системі природозаповідання. Перший у світі Йосемітський національний парк заснований у 1864 році. На теренах України першим природним національним парком (ПНП) вважається Карпатський, створений у 1980 році. На Тернопіллі ведеться підготовка до формування двох ПНП: на півночі області – Кременецького, та на півдні області – “Дністровського каньйону”.

Природні національні парки створюються з метою збереження природних комплексів, які мають особливу екологічну, історичну і естетичну цінність, сприятливе поєднання природних і культурних ландшафтів і використання їх в рекреаційних, просвітницьких, наукових і культурних цілях. Такі ж функції виконують і регіональні ландшафтні парки (РЛП), відлік формуванню яких був покладений у Тернопільській області створенням у 1990 році РЛП “Дністровський каньйон”. Як впливає із їх функціонального призначення ПНП і РЛП є водночас об’єктами двох територіальних структур: природоохоронного та соціально-культурного комплексів. Поєднання двох функцій збереження природи і оздоровлення населення вдається реалізувати за рахунок створення в межах ПНП і РЛП різних територіально-функціональних зон. Зона непорушного заповідного ландшафту охоплює території та об’єкти природно-заповідного фонду, які увійшли до складу парків та перспективні для заповідання природні комплекси, спроможні забезпечити не тільки збереження, а й повноцінне відтворення природних компонентів і їх угруповань. В межах цієї зони встановлюється відповідний природоохоронний режим, ведуться наукові спостереження і дослідження.

Рекреаційна зона включає природні та історико-культурні об’єкти, екологічні і туристські стежки, оглядові площадки, укриття від негоди, місця для запалювання вогнищ, короткострокового відпочинку. В межах цієї зони розробляється науково обґрунтоване рекреаційне навантаження на природні комплекси, яке дає змогу регулювати їх відвідуваність рекреантами.

Обслуговуюча зона включає території, на яких розташовані готелі, кемпінги, наметові містечка, бівуачні поляни, туристичні бази, екскурсійні бюро, підприємства громадського харчування, торгівлі, культурно-побутові об’єкти, сельбищна зона.

Господарська зона включає території інших землекористувачів, що входять до складу парку, на яких здійснюються господарська діяльність населення у відповідності до встановлених норм.

Питання становлення і розвитку концепції ПНП висвітлені у працях відомих зарубіжних і вітчизняних вчених: В.П. Чижової (1977), С.М. Стойка (1973, 1999), М. Ф. Реймерса, Ф.Р. Штільмарка (1978), І.П. Герасимова, В. С. Преображенського (1979), С.О. Генсірука, Л.І. Гайдарова (1982), П. Т. Яценка, Є.М. Гребенюка (1988), Т.Л. Андрієнко (1991) та інших. Перспективам розвитку мережі природних національних та регіональних ландшафтних парків Поділля присвячені наукові праці В. П. Брусака, Р. М. Гнатюка, Ю.В. Зінька, Я.С. Кравчука (1998), Л.П. Царика (1999, 2004.), Й. М. Свинка, В. М. Черняка, П. М. Дем’янчука (1999), Л. В. Гудзевича, В. Є. Любченка (2001, 2004) та інших.

Метою даної публікації є еколого-географічна оцінка формування системи ПНП та РЛП

Тернопільщини як складових частин регіональної екомережі, а також як структурних елементів туристсько-рекреаційного комплексу регіону.

Станом на сьогоднішній день в області відсутні природні національні парки. З функціонуючих трьох регіональних ландшафтних парків, всі задіяні в туристсько-рекреаційну і природоохоронну мережі. Однак існуюча ситуація не задовольняє зростаючих потреб населення, переважно міського, в територіально і функціонально впорядкованих послугах короткотривалого відпочинку. Виходячи з зазначених вище об'єктивних потреб та цілеспрямованих заходів розвитку національної та регіональної екомереж пропонується створення низки ПНП та РЛП в межах Тернопільщини, які б представляли різноманітні ландшафтні райони та групи ландшафтів області.

Програмою формування національної екологічної мережі передбачено створення двох природних національних парків: Кременецького в північних районах області та Дністровського в південних.

Під перспективний Кременецький ПНП планується виділити 19 тис. га горбогірних територій Кременецького району, до складу якого увійдуть: нині діюча філія державного природного заповідника "Медобори" – "Кременецькі Гори" на площі 1003 га, та декілька ботанічних та геологічних пам'яток природи. Територія парку складатиметься із п'яти різних за величиною ареалів:

- основним, до складу якого входять прилеглі території сіл Жолоби, Підлісне, Діброва, Куликів;
- гори Божої Великобережецької сільської ради;
- гори Гостра Дунаєвської сільської ради;
- гір Бона і Черча Кременецької міської ради;
- лісового масиву в північній частині Кременця.

Враховуючи історико-культурні та архітектурні пам'ятки старовинного Кременця, Підлісців, Білокриниці, близькість Почаївської лаври можна стверджувати про міжрегіональне значення перспективного ПНП. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів парку складає близько 28 тис. осіб.

Територію нині діючого регіонального ландшафтного парку "Дністровський каньйон" планується частково передати до складу однойменного перспективного природного національного парку. До складу парку увійдуть також декілька ареалів дністровських ландшафтів в околицях населених пунктів Вістря, Горигляд, Коропця Монастирського району; Беремян, Возилова, Дулібів, Жнибород, Космирина, Костільників, Русилова, Скоморох, Сновидова, Стінки, Язлівця Бучацького району; Бердиківець, Городка, Добровлян, Дорогичівки, Заліщик, Зеленого Гаю, Зозулинець, Іване-Золотого, Касперівців, Колодрібки, Кулаківців, Литячого, Ниркова, Синькова, Торського, Устечка, Хмелівки, Шутроминців Заліщицького району; Бабинців, Вигоди, Вільхівця, Горошови, Дзвинячого, Дністрового, Мельниці-Подільської, Пилипчого, Устя, Худиківців Борщівського району.

Мальовничі ландшафти в поєднанні з багаточисельними історико-культурними, археологічними пам'ятками, пам'ятками природи є місцем короткотривалого відпочинку і оздоровлення не тільки місцевого населення, а й приїжджого. Його географічне положення на стику чотирьох адміністративних областей сприятиме привабливості багаточисельних туристів із таких міських населених пунктів як Чернівці, Івано-Франківськ, Тернопіль, Хмельницький. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів парку сягає 40 тис. осіб. В межах цього району виділяють декілька курортно-рекреаційних зон, зокрема: Коропецьку, Бучацьку, Заліщицьку, Борщівську.

Функціонування трьох регіональних ландшафтних парків продемонструвало доцільність розвитку даної категорії природозаповідання, і водночас оптимізації туристсько-рекреаційних послуг. Тому в програму розвитку регіональної екологічної мережі Тернопільщини нами внесені пропозиції про необхідність формування територіально

розвинутої мережі даних парків. Зокрема, створення: Малополіського, Почаївського, Горинського, Вороняцького, Залізцівсько-Вертелківського РЛП, РЛП “Збаразькі Товтри”, “Бережанське Опілля”, “Теребовельський княжий ліс”, “Подільське Надзбруччя”, “Західно-Подільське Наддністров’я”, Середньосеретського, Затуринського регіональних ландшафтних парків.

Регіональний ландшафтний парк “**Загребелля**” створено у 1994 році в межах зеленої зони м. Тернополя, що прилягає до тернопільського ставу. До території парку входять: Тернопільський дендропарк, Кутківецький лісопарк, Пронятинський лісовий масив, Тернопільський став з гребним каналом в межах водної акваторії. Основне завдання парку полягає в збереженні та раціональному використанні природних ландшафтів околиць міста Тернополя та створенні сприятливих умов для відпочинку і оздоровлення населення, впорядкуванні рекреаційних навантажень на природні системи. Потенційна ємність природних ландшафтів парку складає 72 тис. осіб; ландшафтів з благоустроєм – до 370 тисяч рекреантів, враховуючи пляжну зону. [2]

Регіональний ландшафтний парк “**Зарваницький**” створений у 1994 році. Територія парку розташована в межах кв. 15-21 лісового урочища “Вишнівчик” Бучацького лісництва, Бучацького держлісгоспу ДЛГО “Тернопільліс”, релігійно-архітектурного комплексу “Зарваниця”. Південно-східна межа проходить по р. Стрипа. Загальна площа 283,0 га. Землі парку представлені такими угіддями: землі сільськогосподарського призначення – 12,37 га, в т. ч. сінокоси – 12,37 га, землі лісового фонду – 269,4 га, забудовані землі 1,23 га. Метою створення парку є збереження і раціональне використання природних, релігійних та історико-культурних цінностей при організації паломництва прочан, а також в рекреаційних, просвітницьких та наукових цілях. В період проведення релігійних обрядів на території парку зосереджуються десятки тисяч віруючих, що не завжди відповідає максимально допустимому добовому рекреаційному навантаженню (близько 3300 осіб) на природні комплекси. Потенційна же рекреаційна ємність парку складає близько 160 тис. осіб на рік.

“**Малополіський**” регіональний ландшафтний парк планується створити в південній частині фізико-географічної області Малого Полісся. Парк граничитиме на півдні з природним національним парком “Кременецькі гори” і включатиме рівнинні ландшафти басейну р. Ікви на північ від м. Кременця. В ландшафтному відношенні територія представлена останцевими горбами на денудаційні рівнині складеними крейдовими відкладами під широколистяними лісами. З точки зору еколого-географічної ситуації територія майбутнього парку є найчистішою в області, з великою часткою малозмінених ландшафтів. З точки зору транспортно-географічного положення парк перетинає автомагістраль Тернопіль-Кременець-Дубно-Рівне, що є сприятливим для розвитку рекреації. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів парку становить близько 35 тис. осіб протягом року.

В околицях старовинного Почаїва та його лаврового комплексу доречне створення **Почаївського** регіонального ландшафтного парку, як місця відпочинку і оздоровлення прочан, а також місцевих жителів між населеними пунктами Будки, Комарівка, Старий Тараж, Почаїв. Прилеглі території вкриті мішаними дубово-грабовими лісами. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів даного парку складає близько 10 тис. осіб.

На Східних відрогах Вороняцького кряжу на південному заході від р. Іква пропонується створення регіонального ландшафтного парку “**Вороняки**” на границі з Львівською областю. Глибоке розчленування території широкими балками і річковими долинами з абсолютними висотами горбів 350-400 метрів, вкритими лісовою рослинністю є привабливими для туристів і рекреантів. В межах Тернопільської області пропонується створення частини міжобласного рекреаційно-заповідного об’єкту з приуроченістю до Вороняцького кряжу в границях Львівської області. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів тернопільської частини парку оцінюється в 5 тис. осіб.

В північно-західній частині Тернопільського ландшафту в долині верхньої течії річки Серет пропонується створення регіонального ландшафтного парку – **Залізцівсько-Вертелківського** площею близько 2500 га між населеними пунктами Залізці, Гаї за Рудою, Підбережні, Піщане, Залізці, Вертелка, Мшанець, Мильно. В межах виділеного РЛП представлені дубові, соснові та сосново-дубові ліси і водно-болотні угруповання з водними плесами Залізцівського та Вертелківського водосховищ, чисельних ставків. Дані ландшафти є ідеальними місцями відпочинку населення, організації водних видів рекреації, рибної ловлі, збору грибів, ягід. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів парку орієнтовно становить близько 50 тис. осіб.

В межах Лановецького ландшафту на межиріччі річок Горині і Гориньки запропоновано створення регіонального ландшафтного парку **“Горинського”** між населеними пунктами Пищатинці, Матвіївні, Барсуки, Передмірка, Великі Вікнини площею понад 1500 га. Лісовий масив, що знаходиться на межиріччі річок Гориньки та Горині представлений дубово-грабовими формаціями є місцем активного відпочинку жителів м. Ланівці. В поєднанні з риборозвідними ставками територія є улюбленим місцем відпочинку, рибної ловлі та водних видів рекреації. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів парку орієнтовно становить близько 5 тис. осіб.

В центральній частині Товтровою кряжу на границі Збаразького, Тернопільського і Зборівського районів планується створення регіонального ландшафтного парку **“Збаразькі Товтри”**. Горбогірні пасма, що перетинають область з північного заходу на південний схід складені морськими органічними рештками з різноманітною лісовою, лучною і степовою рослинністю, мальовничими краєвидами на фоні Тернопільського і Лановецького плато створюють неповторне враження. Це улюблене місце організації туристичних походів, збору грибів і ягід, організації короткотривалого відпочинку на природі. Територія парку насичена історичними І-культурними пам'ятками Збаража і його околиць, багатьма заповідними об'єктами. Транспортно-географічне розташування парку є вигідним. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів даного парку складає близько 17 тис. осіб.

На території Західної частини Тернопільської області в межах більшої частини Бережанського району на границі з Івано-Франківською планується створення регіонального ландшафтного парку **“Бережанське горбогір'я”**. Значне розчленування території в поєднанні з абсолютними висотами горбів до 443 метрів з багато чисельними річками, ярами і балками створюють своєрідні природно-рекреаційні умови для організації туристсько-рекреаційної діяльності. Територія пропонованого парку насичена багатьма заповідними об'єктами, історичними, історико-меморіальними і культурними пам'ятками. Територію парку перетинає авто- і залізнична магістралі Тернопіль-Бережани-Рогатин, що сприятиме приїзду туристів з Тернополя та сусідніх областей. В межах парку є передумови розвитку гірськолижного туризму в зимовий період. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів даного парку складає близько 200 тис. осіб.

В центральній частині Тернопільського плато на межиріччі Серету і Гнізни в межах вододільних лісових масивів в околицях древньої Теребовлі заплановано створення регіонального ландшафтного парку **“Княжий ліс”**. Ці місця масового збору грибів і ягід приваблюють багаточисельних рекреантів центральної частини області. Унікальні історичні пам'ятки Теребовлі, Струсова, Микулинець є цінними об'єктами для місцевих та приїжджих туристів. Парк лежить на перетині автомобільних доріг меридіонального і широтного напрямків і є легкодоступним для жителів Тернополя, Чорткова, Хоросткова, Копичинець, Золотників. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів даного парку складає близько 20 тис. осіб.

“Середньосеретський” регіональний ландшафтний парк розташований на границі Тернопільського, Гусятинського і Чортківського районів. Приурочений до середньої течії глибоко врізаної долини річки Серет. Територія парку вкрита лісовими і лучно-степовим

ділянками з чисельними заповідними об'єктами місцевого значення. В межах парку споруджено Скородинське водосховище яке є улюбленим місцем відпочинку жителів Чорткова, Буданова, Теремовлі, Заводського. В лісах парку зустрічається велика кількість ягідних культур, що виступають об'єктом уваги багатьох відпочиваючих. Транспортне-географічна доступність парку відносно сприятлива – його перетинає автомагістраль Чортків-Білобожниця-Буданів, та автодорога Копичинці-Федорівка. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів даного парку складає близько 25 тис. осіб.

В південній частині Тернопільської області в долині р. Збруч в околицях старовинної Скали-Подільської заплановано створення регіонального ландшафтного парку **“Подільське Надзбруччя”**. Територія парку включатиме лісові масиви межиріччя рр. Збруча і Циганки з водним плесом Мушкатівського водосховища та каньйоподібною долиною р. Збруч в околицях м. Скали-Подільської. Враховуючи наявність старовинного парку з архітектурними будівлями, руїн замкового комплексу і палацу, сприятливих кліматичних умов територія парку приваблюватиме як місцевих так і приїжджих рекреантів. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів даного парку складає близько 5 тис. осіб.

Затуринський РЛП знаходитиметься в границях Монастирського Опільського ландшафту в околиці населених пунктів Завалів, Затурин, Завадівка, Рідколісся, Заставці, Голгоча. Розчленовані горбогірні ландшафти з передами висот до 200 м, вкриті мішано-широколистяними грабово-дубовими та молодими сосновими лісами є ідеальним місцем для сімейного відпочинку, збору грибів, ягід, зеленого сільського туризму. Враховуючи належне транспортне положення території, тяжіння до неї міських населених пунктів Підгаєць, Монастирська вона відповідає вимогам перспективного РЛП. Потенційна рекомендована рекреаційна ємність ландшафтів даного парку складає близько 10 тис. осіб.

Запропоновані ПНП та РЛП репрезентують природні комплекси 11 із 15 ландшафтних районів та груп ландшафтів Тернопільщини (табл. 1.).

Таблиця 1.

Репрезентативність ландшафтних районів мережею існуючих та перспективних РЛП та ПНП.

№ п/п	Проектовані, існуючі РЛП; проєктовані ПНП.	Орієнтовна площа, га	Ландшафтний район чи ландшафт
1	Кременецький ПНП	19000	Кременецький горбогірний, Малополіський Гаївський, Малополіський Білокриницький
2	Малополіський РЛП	2000	Малополіський Гаївський
3	Горинський РЛП	1500	Лановецький
4	РЛП “Вороняки”	100	Вороняцький горбогірний
5	Залізцівсько-Вертелківський РЛП	2500	Подільський Тернопільський
6	РЛП “Збаразькі Товтри”	1500	Збаразький Товтровий ландшафт
7	РЛП “Загребелля”	630	Подільський Тернопільський
8	РЛП “Бережанське Опілля”	6000-9000	Бережанський Опільський
9	РЛП “Княжий ліс”	500	Тернопільський Подільський
10	Зарваницький РЛП	283	Тернопільський Подільський
11	РЛП “Середньосеретський”	1500	Тернопільський Подільський Гусятинський Подільський
12	РЛП “Подільське Надзбруччя”	700	Гусятинський Подільський
13	Затуринський РЛП	500	Монастирський Опільський
14	ПНП “Дністровський Каньйон”	19000	Монастирський Опільський Заліщицький Подільський
15	РЛП “Західно-Подільське Наддністров'я”	24200	Монастирський Опільський Заліщицький Подільський

Існуючий сьогодні РЛП “Дністровський каньйон” на площі понад 43 тис. га буде трансформовано частково в однойменний природний національний парк. Однак понад 24 тис. га території РЛП не увійдуть до складу перспективного ПНП. В зв’язку з цим пропонується зберегти існуючі заповідні території у складі регіонального ландшафтного парку “Західно-Подільське Наддністров’я”. До складу цього парку доречно включити заліснені території долин річок: Ольховець в околицях Язлівців, Джурина до с. Поділля.

Формування розгалуженої і ландшафтно репрезентативної мережі ПНП і РЛП сприятиме як збереженню унікальних і типових природних комплексів, так і використанню їх в рекреаційно-туристських цілях. Розгалужена в територіальному аспекті мережа місцевостей для відпочинку сприятиме розосередженню рекреаційних навантажень, урізноманітненню видів рекреаційних послуг, розвитку інфраструктурно нових елементів рекреаційних об’єктів (пунктів). Створення мереж ПНП і РЛП формуватиме нові структурні ланки рекреаційно-туристського комплексу, елементи його спеціалізації.

Література:

1. Царик Л.П., Чернюк Г.В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу. Тернопіль: Підручники і посібники. – 2001.
2. Царик Л.П. Регіональні еколого-стабілізуючі системи Західного Поділля // Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. – Т., 1999. – №2. – С. 119-122.

Summary:

Considered questions of creation of perspective natural national parks and regional landscape parks in the size of landscape districts of the Ternopil region. Expected reference area and potential rest capacity of parks.

УДК 910.26

Олександр МКРТЧЯН

МОРФОТОПИ ЯК ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОДИНИЦІ КАРТУВАННЯ ТА ОЦІНКИ ПРИРОДНИХ УМОВ

Проблема забезпечення раціонального сталого природокористування невіддільна від проблеми забезпечення ефективного та екологічно обачного використання землі. Раціональне землекористування означає насамперед відповідність способів землекористування, агротехнічних та інших господарсько-технічних заходів природним та соціально-економічним передумовам ведення господарства. Забезпечення цієї відповідності потребує, зокрема, володіння надійною та детальною інформацією щодо природних характеристик землі. Така інформація представлена у формі карт природних умов (традиційних паперових або цифрових). При цьому постає питання вибору просторових одиниць картування та оцінки природних умов.

Оскільки багато природних характеристик землі, які впливають на врожайність та умови ведення сільського господарства, пов’язані із ґрунтом, найбільш поширеним засобом передачі такої інформації є ґрунтові карти. Так, у колишньому СРСР найпоширенішими одиницями оцінки природних характеристик землі були агровиробничі групи (агрогрупи), які об’єднували відміни ґрунтів із схожими агровиробничими характеристиками. Проте, на придатність землі до різних способів використання також суттєво впливають характеристики рельєфу, мікроклімату, водного режиму тощо, які не знаходять адекватного вираження на ґрунтових картах. Крім того, самі діагностичні характеристики, покладені в основу виділення типів, відмін та агрогруп ґрунтів (а це, насамперед, морфологічні ознаки розрізів та фізичні характеристики верхніх ґрунтових горизонтів), не завжди однозначно відповідають характеристикам, які визначають екологічні умови місцезростань і, зокрема,